

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Academic Journal of Language and Literature

CİLT/VOLUME: 4, SAYI/ISSUE: 2, AĞUSTOS/AUGUST 2020

Ahmet Kemal GÜMÜŞ

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı
ahmetkemalgumus@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1855-2319>

**Zâtî'nin Bütün Beyitlerinde Cinas Sanatını
Kullandığı Bir Gazeli ve Ona Yazılan Nazireler**

*One of Zâtî's Ghazel in Which He Used the Art of
Pun and the Nazirahs Written to It*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15.08.2020

Kabul Tarihi/Accepted: 25.08.2020

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2020

Atıf/Citation

Gümüş, Ahmet Kemal (2020). Zâtî'nin Bütün Beyitlerinde Cinas Sanatını Kullandığı Bir Gazeli ve Ona Yazılan Nazireler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4 (2), s. 582-593.

DOI: 10.34083/akaded.780915

Gümüş, Ahmet Kemal (2020). One of Zâtî's Ghazel in Which He Used the Art of Pun and the Nazirahs Written to It. *Journal of Academic Language and Literature*, 4 (2), p. 582-593.

DOI: 10.34083/akaded.780915

<https://doi.org/10.34083/akaded.780915>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Süleymâniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa 1031 numarada kayıtlı *Mecmû'a-i Nezâ'ir*, başlıklarında şairler hakkında muhtelif bilgilerin bulunduğu bir nazire mecmuasıdır. Toplamda 1495 gazelin yer aldığı mecmuanın 50b-100a sayfalarının incelendiği çalışmada 302 gazelin değerlendirilmesi yapılmış, gazellerin tenkitli metni ortaya konulmuştur. Söz konusu mecmuadaki gazellerin başlıklarında yer alan bilgiler kadar gazelerde kullanılan sanatlar da dikkat çekicidir.

Lafızla ilgili sanatlar içerisinde ses tekrarına ve benzeşmesine dayalı bir edebi sanat olan cinaz, söylenişleri ve yazılışları bir, anlamları ayrı iki kelimeyi bir arada kullanmaktır. Sözün bizzat kendisinin güzel olduğu şiirlerde, cinaz sanatının doğal bir söyleyişle kullanılması şiire değer katar. Zorlanarak oluşturulan cinaz, tek başına sözün değerini artırmaz.

Elinizdeki çalışma, Zâtî'nin [ö. 1546] bütün beyitlerinde aynı ifadeler etrafında cinaz sanatını kullandığı bir gazeli ve *Mecmû'a-i Nezâ'ir*'de ona yazılan nazireler hakkındadır. İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde cinaz sanatı üzerinde duruldu. İkinci bölümde ise Zâtî'nin bahsi geçen gazeli ve ona yazılan nazireler incelendi, gazellerin nesre çevirileri yapıldı, cinaz sanatına konu olan ifadeler değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Cinaz, Divan Şiiri, Zâtî, *Mecmû'a-i Nezâ'ir*.

Abstract

Registered in 1031 Hasan Hüsnü Pasha Süleymaniyah library, *Mecmû'a-i Nezâ'ir* is a nazirah magazine with various information about poets in their titles. In this study which 50b-100a leaves of the magazine were examined, which included 1495 ghazels in total, only 302 of them evaluated and the criticized text of the ghazels is presented. The arts used in ghazels are also remarkable as well as the information in the titles of ghazels in the magazine in question.

Pun, a literary art based on sound repetition and affinity related to the word, means using two different words together whose meanings and spellings are same, but meanings are different. In poems where the word itself is beautiful, if the pun art has a natural saying it adds value to the poetry. The pun created by force doesn't add a value of the word alone.

The study in your hands, is about a ghazel in which Zâtî [d. 1546] used the art of pun around the same expressions in all couplets and nazirahs written in *Mecmû'a-i Nezâ'ir*. It is focused on pun art in the first part of the study which consists of two parts. In the second part, the ghazel mentioned before and nazirahs written to them are examined and the ghazels were turned into prose and the expressions related to the art of pun were evaluated.

Keywords: Pun, Divan Poetry, Zâtî, *Mecmû'a-i Nezâ'ir*.

Giriş

Süleymâniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa bölümü 1031 numarada kayıtlı nazire mecmuası 250 varak üzerine yazılı 1495 gazelden oluşmaktadır. Eserin derleyenine ya da adına dair bir bilgi yoktur. İstinsah kaydında 1263/1847 tarihi bulunmasına karşılık hattı, kâğıdı ve on altıncı asra ait yazmalarda görülen fiziki hususiyetleri, yazmanın daha erken bir dönemde 16. asrın sonlarında veya 17. asrın başlarında istinsah edildiği düşüncesini akla getirmektedir. Eserin, muhtevastaki şairlerle ilgili bilgilere bakılarak 1588-1600 yılları arasında derlendiği söylenebilir. Talik hatla ve söz başları kırmızı mürekkeple yazılan 250 yapraklık yazmada yaklaşık 100 yaprak noksandır. Şiirlerin vezin ve kafiyelerine göre alfabetik olarak sıralandığı mecmuada önce zemin şiirler, arkasından da zemin şiirlere yazılan nazireler gelmektedir. Mecmuada yer alan gazellerin başlıklarında şairler hakkında asıl isimleri, doğum ve ölüm yerleri, meslekleri, şöhretleri, şiirdeki yetenekleri, şiirlerinin özellikleri gibi muhtelif bilgiler verilmektedir. Mecmuaya bir tezkire hüviyeti kazandıran bu bilgiler ve *Pervâne Bey* nazire mecmuasında yer alan bilgiler derlenmiş ve yayımlanmıştır (Zülfe 2011).

Süleymâniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa 1031 numaralı nazire mecmuasının 50b-100a arasının incelenip tenkitli metninin ortaya konulduğu çalışmada 302 gazel bulunmaktadır. Bu gazellerin 59'u zemin şiirdir. Her ne kadar çalışmanın başlığında "50b" ibaresi bulunsada kopan yapraklar sebebi ile ilk gazel 97a'da yer alan Resmî Çelebi'ye [ö. ?] ait "*Ey saçları sünbül hatı reyhân u semen-had / V'ey gül-ruh u gonca-dehen ü serv-i sehî-kad*" matlı gazeldir. Çalışma 166b'de yer alan, Gülâbî'ye [ö. ?] ait "*Görenler la'l-i dildârı şeker ya şehd-i fâyıkdur / Şeker kanda vü ol kanda ana nisbet ne lâyıkdur*" matlı gazeli ile son bulur (Gümüşt 2012).

Söz konusu mecmuanın 115a sayfasında yer alan, Zâtî'ye [ö. 1547] ait "*Dedüm ki benüm dilber yâ Rab neme kîn eyler / Gönlüm dedi aynunda olan neme kîn eyler*" matlı gazel ve ona yazılan nazirelerde görülen cinas sanatı ile yazılmış beyitler dikkat çekicidir. Bu çalışmada cinas sanatı üzerinde duruldu, bahsi geçen gazel ve nazirelerde kullanılan "neme kîn eyler, nemeki n'eyler, nem ekin eyler, nemekîn eyler, nemekî neyler, meyhâne-mekîn eyler" ifadeleri incelendi, gazeller nesre çevrildi, cinasa konu kelimeler açıklandı.

Elinizdeki çalışmanın aslını oluşturan gazelde olduğu gibi, kafiye olmadan ibarenin farklı tonlama ve vurgularla okunmasıyla oluşan cinas örneklerini; yalnızca bir kelimenin oluşturduğu cinas örneklerini; cinas sayesinde çift redifli hale gelen şiir örneklerini; ana kafiyesi olmakla birlikte cinas sebebiyle her beyti matla tarzında olan şiir örneklerini Yaşar Aydemir ve Halil Çeltik derlemişlerdir (Aydemir vd. 2003). Bahsi geçen çalışmada kafiye olmadan, ibarenin farklı tonlama ve vurgularla okunmasıyla oluşan cinasa örnek olarak Necâtî Bey'in [ö. 1509] "ok u yâsın: ok ve yayın; oku Yâsın: Yâsın suresini oku; o kıyasın: o kıyacak, öldürecek; okuyasın: davet edesin; okuyasın:

vereceksin; okuyasın: okuyamazsın, anlayamazsın; oku yasın: okunu kurasın; o kıyâsın: kıyas edesin, karşılaştırasın” anlamlarına gelecek şekilde cinaslarla kurulu “*Göricek yârun elde ok u yâsın / Benim çün hâce başla oku Yâ-Sîn*” (Tarlan 1997) matlalı gazeli incelenmiştir. Yalnızca bir kelimenin gazelin tamamında cinas oluşturduğu şiirlere örnek olarak Ahmed-i Dâî'nin [ö. 1421'den sonra] “*Levh-i ezelde yazmış idi başuma kalem / Kim ben hemîşe vâlih ü hayrân-ı ışk olam*” (Özmen 2001) matlalı gazeli incelenmiştir. Gazelde, eski harflerle “*قلم*” şeklinde yazılan kelime gazelin cinası olup, beyitlerde okunuş ve anlamı değişmiştir. Cinas sayesinde çift redifli hale gelen şiir örneği olarak da yine Ahmed-i Dâî'nin “*Her kim senünle and içer ol yaru andadur / Ahdi gözet vefâyı sakın bozma anda dur*” (Özmen 2001) matlalı gazeli incelenmiştir. “andadur” şiirin birinci redifi, “anda dur” ise ikinci redifidir. Ana kafiyesi olmakla birlikte cinas sebebiyle her beyti matla tarzında olan şiire örnek olarak Zâtî'nin “*Rakîbinden cüdâ buldum bu gün ol çeşmi bîmârî / Nasîb etdi fakîre Hak Teâlâ genc-i bî-mârî*” (Çavuşoğlu vd. 1987) matlalı gazeli incelenmiştir. Ana kafiyesi “ârî” olan gazelin matla tarzında olan diğer beyitlerinde yer alan cinaslı ifadeler şu şekildedir: “sarı, sârî; bâzârî, bâ-zârî; inkârî, înkârî; bârî, bârî”. Bu örneklerin daha fazlasının değerlendirildiği çalışmaya göre, Zâtî'nin “*Dedüm ki benüm dilber yâ Rab neme kîn eyler / Gönlüm dedi aynunda olan neme kîn eyler*” matlalı gazeli, ibarenin farklı tonlama ve vurgularla okunmasıyla oluşan cinas örnekleri içerisinde yer alır.

Cinas

Lafza ait edebi sanatlar arasında yer alan, ses tekrarına ve benzeşmesine dayanan cinasın lügat anlamı, iki veya daha fazla şeyin birbirine benzemesidir. Edebi bir ıstılah olarak ise manzum veya mensur bir metinde anlamları farklı lafızlar arasındaki yazılış ve söyleyiş benzerliğidir (Saraç 2007). Sözcüğün anlamı dikkate alınmadan yapısına, söylenişine ve yazılışına dayanan sanatlardır (Dilçin 2009). Manaları başka başka olan iki kelimenin söylenişte birbirine benzemesidir (Zülfe 2012).

Lafızları meydana getiren harflerin cinsi, sayısı, harekesi ve sırası, lafızların benzerliğinde gerekli dört unsurdur. Bütün unsurların tamamının bulunduğu cinasa **cinas-ı tam** denir. Cinas-ı tamı oluşturan kelimelerden her biri tek bir kelimedenden ibaret ise *basit cinas*; cinas-ı tamı meydana getiren kelimelerden en az birisi iki kelimedenden meydana gelmişse *mürekkebin cinas* olur. İbn-i Kemâl'in [ö. 1534] “*Kısmetindir gezdiren yer yer seni / Göğe çıksan âkıbet yer yer seni*” beytinde geçen taraf taraf anlamına gelen *yer yer* ve toprak seni yer, içine alır anlamına gelen *yer yer* ifadeleri basit cinasa misaldir. Süleyman Çelebi'nin [ö. 1422] “*Her nefeste işledim ben bir günâh / Bir günâh için demedim bir gün âh*” beytinde geçen *günâh* ve *gün âh* ifadeleri mürekkebin cinasa misaldir. Mürekkebin cinas da kendi arasında üçe ayrılır: Benzer kelimelerin yazılışları aynı olursa *cinas-ı müteşâbih* [iki kadın anlamına gelen *dü zen* (دو زن) ve âhenk anlamına gelen *düzen* (دزن) kelimeleri gibi]; kelimelerin yazılışları farklı olursa *cinas-ı mefrûk* [cân ansız

(جان انسز) ve cânânsız (جانانسز) kelimeleri gibi]; benzer kelimelerin her ikisi de müstakil olmayıp biri diğer kelimenin parçası olursa *cinas-ı merfû* adını alır [semâda (سماده) ve ...şemse mâda (شمسه ماده) kelimeleri gibi]. Ayrıca cinası meydana getiren kelimelerden ikisi de isim ya da ikisi de fiil ise *cinas-ı mûmâsil*; biri isim diğeri fiil ise *cinas-ı müstevfâ* adını alır.

Bahsi geçen dört unsurdan herhangi biri eksik olduğunda cinasa **tam olmayan cinas** denir. Cinası meydana getiren unsurlardan harflerin cinsinin farklı olması *cinas-ı mütekâribi/cinas-ı lâhıkı* meydana getirir. Benzer kelimelerdeki farklı harflerin ağızdan çıkma yerleri, mahreçleri birbirlerine yakın olanlara *cinas-ı muzârî* (safer: صفر ve sefer: سفر gibi); mahreçleri uzak olanlara da *cinas-ı lâhik* denir. Enderunlu Vâsıf'ın [ö. 1824] “*Mârân gibi hep birbirini sokmada yârân*” mısrasında geçen yılanlar anlamına gelen *mârân* (ماران) ve dostlar anlamına gelen *yârân* (ياران) ifadeleri *cinas-ı lâhika* misaldir; harflerin cinsi bakımından biri farklıdır ve mahreçleri uzaktır.

Cinası meydana getiren unsurlardan kelimelerin harflerinin sayılarındaki farklılık *cinas-ı nâkısı* meydana getirir. Bu lafızlardan biri diğerinden harf sayısı bakımından fazladır. Fazlalık kelimenin başında olursa *cinas-ı merdûf* (dem: دم ve âdem: ادم gibi); ortasında olursa *cinas-ı mutarraf* (cem: جم ve câm: جام gibi); sonunda olursa *cinas-ı müknetif* olur. Bâkî'nin [ö. 1600] “*Sâkî elinde bülbüleyi bülbül eylesen / İçsen şarâbı ruhlarını gül gül eylesen*” beytinde geçen sürahi anlamındaki *bülbüle* (بلبله) ve seher vakti öten kuş *bülbül* (بلبل) *cinas-ı müknetife* misaldir.

Cinası meydana getiren unsurlardan hareke ve sükun farklılığı *cinas-ı muharrefi* meydana getirir. Nefî'nin [ö. 1635] “*Şehrin içinde şöhreti artar cemâlinin / Evsâf-ı verdi ârızı vird-i zebân olur*” beytinde geçen gül anlamına gelen *verd* (ورد) ve dua anlamına gelen *vird* (ورد) ifadeleri buna misaldir.

Cinası meydana getiren kelimelerde noktalı harflerin bulunması ve kelimeler arasında nokta açısından farklılık olması *cinas-ı musahhafı/cinas-ı hattîyi* meydana getirir. “*Güvenip aklına kalma câhil/ Ki olur ekser-i âkil gâfil*” beytinde geçen akıllı anlamına gelen *âkil* (عاقل) ve basiretsiz, aymaz anlamına gelen *gâfil* (غافل) ifadeleri buna misaldir.

Cinası meydana getiren unsurlardan harflerin sıralanışının farklı olması *cinas-ı kalbi* meydana getirir. Muallim Nâcî'nin [ö. 1893] “*Câniler içinde kaldı Nâcî*” mısrasında geçen acımasız anlamına gelen *cânî* (جانی) ve özel isim olan Nâcî (ناجی) ifadeleri buna misaldir (Saraç 2007, Dilçin 2009, Zülfe 2012).

Verilen misallerden görüleceği üzere anlam örgüsü kuvvetli sözlerde kullanılan cinas, söze güzellik, ahenk ve anlam katmaktadır. Okuyucuyu etkilemeye müsait bir imkan sunar. Zâtî bir cinas ustasıdır, divanında cinasın bütün nevilerine örnek bulmak mümkündür. Divanında toplamda 1375 defa bu sanatı kullanmıştır (Kaya 2019). Makalenin bu bölümünde Zâtî'nin bütün beyitleri cinaslı bir gazeli ile ona yazılan

nazirelerin nesre çevirisi yapılarak cinas sanatının ifade ve üsluba tesiri örnek beyitlerden hareketle incelenmeye çalışılmıştır.

Gazeller

Mefûlü mefâîlün mefûlü mefâîlün

Hezec - - + / + - - - / - - + / + - - -

1. Dedüm ki benüm dilber yâ Rab neme kîn eyler
Gönlüm dedi aynunda olan neme kîn eyler

[*Dedim ki “Yâ Rab, sevgili benim neyime kin tutuyor?” Gönlüm “Gözünde olan ıslaklığa kin tutuyor.” dedi.*]

Birinci mısradaki geçen *neme* kelimesi *neyime*, ikinci mısradaki geçen *neme* kelimesi ise *yaşa*, *ıslaklığa* anlamlarına gelmektedir. Cinası oluşturan dört unsurun da eksiksiz bulunduğu ifade, tek bir kelimedenden oluştuğu için tam cinasın basit cinas kısmına misaldir. Âşık, sevgilisinin neyine kin beslediğini Allah’a sorduğunda cevap gönlünden geliyor: Sevgili, gözyaşı dökken âşığa kızmaktadır. Zâtî okuyucularına, Allah’ın yere göğe sığmayıp mü’min kulunun gönlüne sığdığını da hatırlatıyor.

2. Dedüm ki zebânundan düşürme benüm şî’rüm
Dedi o lebi sükker halvâ nemeki n’eyler

[*(Sevgiliye) dedim ki “Şiirimi dilinden düşürme!”. O şeker dudaklı “Helva tuzu ne yapsın?” dedi.*]

Birinci beytin ilk mısrası ile bu beytin ikinci mısrası cinas unsurları bakımından değerlendirildiğinde, dört unsurun da eksiksiz olduğu görülecektir. Fakat cinası meydana getiren kelimelerden ikisi de iki ayrı kelimedenden oluşmuştur. Bu durumda ortaya çıkan cinas, tam cinasın mürekkebe cinas kısmına misaldir. Alt başlık olarak da cinas-ı mefrûk içerisindedir. Şiirin tatlı olduğunu, bu yüzden de sevgilinin dudaklarından düşmemesi gerektiğini söyleyen şair cevabını almıştır: Sevgilinin dudakları tadın bizzat kendisidir ve şairin gazeli bu tat karşısında tuzlu/acı kalmaktadır, helvaya tuz atılmaz.

3. Dedüm ki gözüm yaşı çevrem çemen etmişdür
Ol dilber-i gendüm-gün dedi nem ekin eyler

[*Dedim ki “Gözümün yaşı etrafımı çimenlik etmiştir/yeşertmiştir.” O buğday renkli/tenli sevgili “Nem/Yağmur ekinleri bitirir” dedi.*]

İlk beyitte geçen *neme kîn eyler* ile bu beyitte geçen *nem ekin eyler* ifadeleri, cinası oluşturan dört unsura da sahiptir. İki ifade de üç ayrı kelimedenden meydana geldiği için tam cinasın mürekkebe cinas kısmına misaldir. Alt başlık olarak yine cinas-ı mefrûk

içerisindedir. Suyun tabiata canlılık verdiği bilinen bir gerçektir. Şair de gözünden akan yaşlar sebebi ile etrafının yeşerdiğini/yaşı geçerek ayva tüylerinin çıktığını görünce bunu dile getiriyor. Buğday tenli sevgili de nemin/yağmurun ekinleri yeşerttiğini misal gösteriyor. Burada sevgiliden buğday tenli olarak bahsedilmesi ekin kelimesi sebebiyledir.

4. Tennûr-ı belâ içre biryân edeyin sînem
Dedi ki gözün yaşı anı nemekîn eyler

[*Bela tandırı içinde göğsümü kebab yapayım dedim; (sevgili), "Gözünün yaşı o (kebabı) tuzlu eder/acılaştırır" dedi.*]

İlk beyitte geçen *neme kîn* ile bu beyitte geçen *nemekîn* ifadeleri, cinası oluşturan dört unsura da sahiptir. İfadelerden biri iki kelimedenden oluştuğu için mürekkebin cinasının mefrûk kısmına misaldir. Toprağın kazılarak etin her tarafı kapalı bir şekilde pişmesini sağlayan tandır, beyitte topraktan yaratılan şairin göğüs kafesidir. İçindeki ateşle gönlünü/ciğerini kebab yapıp ikram etmek isteyen şairi sevgilisi reddediyor. Sebep gözden akan yaştan/tuzlu suyun göğsü tuza boğacağı ve kebabın tadını kaçıracağı gerçeğidir.

5. Yârân dedi ey **Zâtî** yok bezm-i mahabbetde
Feryâd u figânundan özge nemekî neyler

[*Dostlar "Ey Zâtî, senin feryat ve figanının olmadığı muhabbet meclisinde başka lezzetler neye yarar" dediler.*]

İlk beyit ile birlikte değerlendirildiğinde, burada da cinası oluşturan unsurların tamamı mevcuttur. İfadeler iki kelimedenden oluştuğu için mürekkebin cinasının mefrûk kısmına misaldir. Âşığın feryat ve figanları dostları için, sevgiliyi hatırlattığından, bir lezzettir. Dostları âşığın feryat ve figanı olmayan, dolayısı ile âşığın da bulunmadığı muhabbet meclisindeki diğer bütün lezzetleri istememektedirler.

Zâtî'nin bu şiirine yazılan nazirelerden ilki Diyarbakırlı Halîlî'nin (ö. 890/1485) (Kavaklıyazı 2015) gazelidir. Bu ve bir sonraki gazelde tekrara düşmemek için cinas sanatının oluşumu gösterilmeyecek, yalnız beytin cinasının hangi kısmına misal olduğu söylenecektir:

Mefûlü mefâilün mefûlü mefâilün

Hezec - - + / + - - - / - - + / + - - -

1. Deldükçe müjen bağrum la'lün nemekîn eyler
Bu şehd ü şeker-bâri bilsem neme kîn eyler

[*Kirpiklerin bağrımı deldikçe dudakların tuz basar, bu bal ve şeker saçanı(n) neyime kin tuttuğunu (bir) bilsem!*]

Cinas-1 tam; mürekkeb cinas; cinas-1 mefrûk. Yaraya tuz basmak deyimini sevgili bizzat gerçekleştirmektedir. Başkalarına bal ve şeker saçtığı halde kendisine acılık veren dudak karşısında şaşırان şair, sevgilisinin neden ona kin beslediğini bilememenin çaresizliği içindedir. Kirpikler âşığın bağrını delip yaraladıkça, sevgilinin bal saçan dudakları âşığın yaralarına tuz basmaktadır.

2. La'lünle müjen cânâ gör bu dil-i uşşâkı
Biryân eder ol gerçi ammâ nemekîn eyler

[*Ey sevgili, senin lal gibi kırmızı dudakların ile kirpiklerin her ne kadar âşıkların gönlünü kebab etse de (göz yaşı sebebi ile âşıkların gönlü) tuzlu/acı olur.*]

Cinas-1 tam; mürekkeb cinas; cinas-1 mefrûk. Âşıklar sevgilinin kendilerine yaptığı zulüm sebebi ile durmadan ağlamakta ve göğüslerini tuzlu su ile acılaştırmaktadır. Şair, dudakları ve kirpikleri ile âşıkların göğüslerini yakan/kebab yapan sevgiliye, bu kebabın göz yaşı sebebi ile acı olacağını hatırlatıyor.

3. Kûyumı tolanmasun gitsün demiş ol dilber
Yâ Rab ne günâh etdüm bilsem neme kîn eyler

[*O sevgili "Mahalleme dolanmasın, gitsin!" demiş; yâ Rab, ne günah işledim, (sevgilinin) neyime kin tuttuğunu (bir) bilsem!*]

Zâtî gazelinin bütün beyitlerinde, matla beytindeki iki ifade de dahil olmak üzere, kelimeyi farklı anlamlara gelecek şekilde kullanarak cinastaki ustalığını göstermiştir. Bu beyitte geçen *neme kîn* ifadesi ile ilk beyitte geçen *neme kîn* ifadeleri aynı anlamda kullanılmıştır. Bir gazelin tamamında aynı ifadeler çevresinde cinas sanatı kullanıldıysa ilk beytin hangi mısrası ile diğer beyitlerin cinas oluşturduğunu ortaya koymak gerekiyor. Gazelin kafiye şeması göz önüne alındığında ikinci mısradaki geçen ifadenin diğer beyitlerle kurulan cinasa temel olduğu söylenebilir. Zira aa/ba/ca/da/ea şeklinde ifade edilen gazel kafiye şemasında, kafiye ve redifi belirleyen ikinci mısradaki a'dır. Bu açıdan bakıldığında bu beyitte ve gazelin ilk mısrasında geçen ifade yazılış ve anlam bakımından aynı olduğu için cinas sanatına örnek değildir, yalnızca cinaslı bir kafiye oluşturmuştur.

Âşıklar için sevgilinin mahallesi tavaf edilen kutsal bir mekândır. Bu kutsal mekânın sahibi olan sevgili âşığı buradan kovunca, kendisine neden kin beslendiğini anlayamayan âşık çaresizlik içinde kalmaktadır.

4. Sînemde cefâ tohmın bitürdi gözüm yaşı
Dilde bu mesel durur olsa nem ekin eyler

[Gözümün yaşı göğsümde eziyet tohumunu bitirdi, bu bir atasözüdür ki “Nem/Su ekin verir”.]

Cinas-1 tam; mürekkebe cinas; cinas-1 mefrûk. Âşığın gözünden akan tuzlu sular onun göğsünde eziyet tohumunu yeşertmiştir. Dillerde dolaşan söz de bunu açıklar: Nem/Su olduğunda ekinler biter.

5. Çün sûz-1 **Halîliye** sâz-ile-durur dermân
Def yüzine kef ursun çalsun nemekî neyler

[Halîli'nin ızdırabına derman saz ile olduğu için, def yüzüne avcunu vursun, lezzetli neyler çalsın/neyler lezzetli (nağmeler) çalsın!]

Cinas-1 tam; mürekkebe cinas; cinas-1 mefrûk. Gazelin tamamında çektiği zulümleri anlatan âşığın dermanı sazdadır. Derdini unutmak için başvurduğu yolda bile defler ellerini yüzlerine vurarak ses çıkarmaktadır. Neyler lezzetli nağmeler üfleyerek defe eşlik etmekte ve âşığın derdine derman olmaktadır.

Zâtî'nin yukarıda açıklanan şiirine yazılan ikinci nazire Mutî'î'nindir. Hayatı hakkında bir bilgi bulunayan şairin, 1560-61 tarihinde derlenen *Pervâne Bey* nazire mecmuasında Zâtî'ye ve Hayâlî Bey'e [ö. 965/1557] yazdığı nazirelerinden hareketle 16. yüzyılda yaşadığı söylenilebilir (Gıynaş 2017).

Mefûlü mefâilün mefûlü mefâilün

Hezec - - + / + - - - / - - + / + - - -

1. Her dem gözümün yaşın la'li nemekîn eyler
Ol şûh-1 cefâ bilsem yâ Rab neme kîn eyler

[Gözümün yaşı şarabımı her an acılaştırır; yâ Rab, o eziyet eden işveli güzelin neyime kin tuttuğunu (bir) bilsem!]

Cinas-1 tam; mürekkebe cinas; cinas-1 mefrûk. Elinde kadeh olduğu halde ağlayan şairin kırmızı şarabı göz yaşları sebebi ile acılaştırmaktadır. Tadı ile rahatlatması gereken şarap göz yaşı ile acılaştıkça, şair sevgilisinin kendisine neden kin tuttuğunu sorgulamaktadır.

2. Ağlama gözün yaşı yârun getürür hattın
Bu kâ'idedür zîrâ olsa nem ekin eyler

[Ağlama, gözünün yaşı sevgilinin ayva tüylerini çıkarır; bu değişmez, zira nem/su ekin verir.]

Cinas-ı tam; mürekkebe cinas; cinas-ı mefrûk. Bu beyitte şair ağladığı takdirde akan tuzlu suyun sevgilinin yüzünde ayva tüylerini çıkaracağından, şaire ağlaması yasaklanmıştır. Yağmurun ekinleri yeşertmesi, diğer beyitlerden farklı olarak, âşığın akıttığı göz yaşları ile sevgilinin ayva tüylerini çıkarmasına mesel olarak kullanılmıştır.

3. Kûyunda seher nâlem ne'ydüğünü sorarsan
Sen şâhı uyarmağa çaldım nemekî neyler

[Seher vakti senin mahallende feryadımın ne olduğunu/ne aradığını sorarsan, sen sultanı uyandırmaya lezzetli neyler çaldım.]

Cinas-ı tam; mürekkebe cinas; cinas-ı mefrûk. Seher vaktinde sevgilinin mahallesinde bülbül misali feryat eden âşığa, sevgilisi bu feryadının sebebi sorduğunda şu cevabı alır: "Gönül sultanını uyandırmak için lezzetli nağmelerle neyler üflüyorum."

4. La'l-i lebi yâdına sâğar-durur eglencem
Sâkî beni ol âhir meyhâne-mekîn eyler

[Eğlencem sevgilinin lal gibi kırmızı dudağını yad ederek içki içmektir; saki, o (sevgili) beni sonunda meyhaneye müdavim eyler.]

Bu beyitte geçen ifade ile ilk beyte bakıldığında cinası oluşturan unsurların dördünün de mevcut olduğu görülecektir, tam cinastır. Cinası oluşturan kelimeler iki kelimedenden oluştuğu için mürekkebe cinastır. Benzer kelimelerin biri müstakil olmayıp başka bir kelimenin içinde geçtiği için cinas-ı merfûdur. Bu beyit, cinas-ı merfûya bu çalışmada verilen tek misaldir. Sevgilinin kırmızı dudağı yadına içilen tek şey kırmızı şaraptır. Âşık, sevgilisinin dudağını o kadar hatırlamakta, o kadar kırmızı şarap içmektedir ki sonu kaçınılmaz bir şekilde meyhane köşesidir.

5. Şi'rinde Mutî'î yâd etmezse n'ola sükker
Vasf-i leb-i dilberdür halvâ nemeki n'eyler

[Mutî'î şiirinde şekeri anmasa ne çıkar? Tatlı/Helva, sevgilinin dudağının özelliğidir; tuzu (sevgilinin dudağının özelliğinin yanında tuz gibi acı kalan şekeri) ne yaparsın?]

Cinas-ı tam; mürekkebe cinas; cinas-ı mefrûk. Şair, şiirinde şekerden bahsetmese de olur. Zira sevgilinin dudağının özellikleri lezzetin, tadın ta kendisidir ve şiirde oldukça fazla anılır. Bunun yanında tuz kadar acı kalacak şekerden bahsetmeye gerek yoktur.

Sonuç

Zâtî Divanı 471 numarada kayıtlı gazelin bütün beyitleri aynı ifadeler etrafında oluşturulmuş cinaslarla süslüdür. Bir cinas ustası olan ve divanında cinas sanatının bütün nevilerini kullanan Zâtî, bu gazelinin bütününde aynı ifadeyi altı farklı manaya gelecek şekilde cinaslı kullanmıştır. Süleymâniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa 1031 numarada kayıtlı *Mecmû‘a-i Nezâ‘ir* adlı nazire mecmuasında, Zâtî’nin bu gazeline iki adet nazire yazılmıştır. Söz konusu gazel ve nazirelerinde geçen “neme kîn eyler, nemeki n’eyler, nem ekin eyler, nemekîn eyler, nemekî neyler, meyhâne-mekîn eyler” ifadeleri dilde herhangi bir zorlama olmaksızın, sözün tekrarı ile gazele ahenk katmıştır. Aynı dönemde derlenen diğer nazire mecmualarında Zâtî’nin zemin şiirine yazılmış iki şiirden başka nazire bulunamamıştır.

Elinizdeki çalışmada Süleymâniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa 1031 numarada kayıtlı *Mecmû‘a-i Nezâ‘ir* adlı nazire mecmuası tanıtılmış, cinas sanatı hakkında misallerle kısa bir bilgi verilmiş, bahsi geçen üç gazelin metni ortaya konulmuştur. Gazeller nesre çevrildikten sonra beyitlerin cinas sanatının hangi kısmına misal olduğu açıklanarak yazılmıştır. Buna göre 15 beytin birinde basit cinasa, birinde de mürekkebin cinasın merfû kısmına örnek vardır. Bir beyitte de cinas sanatının olmadığına inceleme kısmında değinilmişti. Geriye kalan beyitlerin tamamı cinas-1 tam, mürekkebin cinas, cinas-1 merfûya misaldir. Zâtî’nin cinas-1 tamı kusursuz bir şekilde kullanması, onun bu sanattaki gücüne bir delildir.

Kaynakça

- Ali Nâzimâ(2012). *Muhtıra-i Belâgat*. Ömer Zülfe. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Aydemir, Yaşar - Halil Çeltik(2003). "Gazelde Cinâslı Çift Redif Kullanımı". *İlmî Araştırmalar*. 16: 7-17.
- Ayverdi, İlhan(2006). *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük A-G*, (1.C). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Ayverdi, İlhan(2006). *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük H-N*, (2.C). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Ayverdi, İlhan(2006). *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük O-Z*, (3.C). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Çavuşoğlu, Mehmet - M. Ali Tanyeri(1987). *Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) III*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Dilçin, Cem(2009). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gıynaş, Kamil Ali(1017). *Pervâne Bey Mecmuası*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri Dizisi-447.
- Gümüş, Ahmet Kemal(2012). *Mecmû'a-i Nezâ'ir* (vr. 50b-100a) (Hasan Hüsnü Paşa No: 1031) İnceleme-Tenkitli Metin. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Kavaklıyazı, Ahmet(2015). "15. Yüzyıl Şairlerinden Diyarbakırlı Halilî'nin Şiirleri". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 35: 1-88.
- Kaya, Hasan(2019). "Zâtî'nin Gazellerinde Cinâs Ustalığı". *Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Mehmet Özdemir. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları. 105-127.
- Özmen, Mehmet(2001). *Ahmed-i Dâî Divanı (Metin-Gramer-Tıpkı Basım) 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Saraç, Yekta(2007). *Klâsik Edebiyat Bilgisi, Belâgat*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Tarlan, Ali Nihad(1968). *Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihad(1997). *Necâtî Bey Divanı*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Zülfe, Ömer(2011). "Biyografik Bilgiler Açısından İki Nazire Mecmuası". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4(18): 151-169.